

Bindorffer Györgyi

Asszimilációs folyamatok Csolnokon*

Assimilatory Processes in Csolnok

Csolnok lies near Esztergom. Its ethno history, miner-history and its mutualism with the majority was formed during long-term assimilatory processes. Under existing (intra-ethnic) conditions the experience of this medieval settlement in connection with preserving and changing identity, meets the intention of knowledge and command of language and preservation of tradition. The phenomenon of revival gets its meaning in the difference among generations, in dual identity, in the preservation of different dialects, in mixed marriages and in the public life of associations. Structural assimilation may turn round...

1. Bevezetés

Csolnok Komárom-Esztergom megyében, a Dorogi szénmedencében, Dorogtól 5, Esztergomtól 13 km-re a Janza-patak hegyekkel és dombokkal¹ körülölelt völgyében és a környező domboldalakra felkapaszkodva fekszik. Utcahálózata a terepviszonyokhoz idomulva sajátosan alakult. Hasonlít egy völgyi falura, de utcái a csónak formájú völgyet követve, Y alakot öltve párhuzamosak a főutcával és a völgyet átszelő Janzapatakkal. Földrajzi fekvéséből adódóan területe szőlőművelésre mindig is kiválóan alkalmas volt, de a földművelés a kevés sík terület miatt csak keveseknek nyújtott biztos megélhetést. A fő megélhetési forrást a 19. század elejétől kezdve 1979-ig a bánya jelentette. A tárnákat azonban az életveszélyes karsztvízbetörések miatt a hetvenes évek elején bezárták. A település alatt a mai napig kiaknázatlan szénmezők húzódnak, bányajáratok, alagutak kötik össze Csolnokot Doroggal. Mivel a felszíni közlekedés és szállítás körülményes volt, a bányák üzemelésének időszakában a szén a föld alatt jutott el Dorog vasútállomására, és a csolnokiak is sokszor a bányavasúttal, a föld alatt érték el a várost. Mivel a faluban alig van munkalehetőség, a lakosság jelentős része naponta ingázik a környező városokba.

Csolnok német, vagy ahogy szívesen mondják a faluban, sváb település. Így tartják ezt a csolnokiak, és mivel a környékben csak itt nem volt kitelepítés, így tartja ezt a külvilág is: „aki csolnoki, az sváb”. A népszámlálási adatok azonban az utóbbi 20 évben csak részben erősítik meg ezt az állítást.²

* A tanulmány az OTKA T 037400 sz. Asszimiláció, nyelvhasználat, identitás: kettős identitás összehasonlító vizsgálata a magyarországi német, horvát, szerb, szlovén és szlovák kisebbség körében szinkrón és diakrón dimenzióban című kutatása keretében készült.
¹ Getehegy, Maggoshegy (Hochberg), Kálváriahegy (Kalvarienberg), Leégett hegy (Abgebrannter Berg), Kecshegy (Kasperk).

² L = lakosság összlétszáma, N = nemzetiség, A = anyanyelv, AH = anyanyelvet baráti, rokon körben használók, K = nemzetiségi kultúrához való kötődés.

	L	N	A	AH	K
1980	3668	14 0,4%	396 11%		
1990	3350	605 18%	794 14%		
2001	3406	1041 31%	671 20%	858 25%	1290 38%

Csolnok összlakossága 1980-hoz képest valamelyest csökkent, jelentősen nőtt viszont a származást és az anyanyelvet bevallók száma. Ennek ellenére a lakosság összlétszámához viszonyítva és figyelembe véve azt az állítást, hogy Csolnok német település, alacsonyak a bevallási adatok. 1980-ban Hoóz és munkatársainak³ felmérése szerint például Baranyában a lakosság 52 százaléka volt sváb. Az MTA Kisebbségkutató Intézete 2002-ben végzett vizsgálata kiderítette, hogy a bevallási adatok és a tényleges helyzet ekkor sem fedték egymást.⁴ Csolnokon a lakosság 70 százaléka minden asszimilációs kényszer, vegyes házasság ellenére még mindig németnek mondható. Egyedülállóan magas arány ez.

Mit tükröznek a bevallási adatok? Az 1930-as évek kötelező névmagyarosítási hullámát? Az 1941-es népszámlálás emlékét? A szocializmus identitáslenyomó időszakát, amikor veszélyesnek tűnt névvel kellett felvállalni a különbözőségeket? Ám 2001-ben, amikor már névtelenül lehetett nyilatkozni, akkor is csak a lakosság 31 százaléka vallotta magát németnek. Csolnok német település? Ha kinyitjuk a telefonkönyvet, több magyar, mint német névvel találkozhatunk. Tényleg ennyire leapadt a németek száma Csolnokon? Ennyire erős lenne az asszimiláció? Miben és hogyan nyilvánul meg a sváb mivolt? Mit jelent hát ma svábnak lenni? Mennyire őrzi identitását a falu sváb lakossága? Mit jelentett, és jelent még ma is a bánya? A tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ.

2. Történelmi visszatekintés

Csolnok első írásos említése 1232-ből származik, amely szerint a falu Vathacholnuka néven a Csolt nemzetséghez tartozott, majd 1262-ben tűnik fel Kolnuk név alatt. 1263–1531 között a Nyulak-szigeti klarissza kolostor tulajdona.⁵ Történelme során többször váltott gazdát, hol a budai pasa birtokolta, hol Esztergomhoz tartozott, hol ismét a Margit-szigeti apácáké lett; hol elnéptelenedett, hol ismét benépesült.

1685-ben a kamarai biztosok azt jelentették, hogy bejárván Esztergom vármegyét, csak kivételes esetekben találtak emberekre. A teljesen elpusztított környéken Buda visszafoglalása után indult meg ismét az élet. Először a Felvidékről református magyarok érkeztek. Egyes források szerint az első német telepéseket 1714-ben gróf Grassalkovich Antal verbuválta, mások (Fekete 1977) szerint pedig már a 17. század végén megérkezett Csolnokra az első német telepes hullám. 1715-ben mindenesetre a 34 itt élő családból

³ Hoóz I.–Kepecs J.–Klinger A. 1985 *A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.

⁴ Az etnikai hovatartozást ez alkalommal a településen élő őshonos németek, a kisebbségi önkormányzatok tagjai és kontrollként egy magyar lakos állapította meg, mégpedig családra vonatkoztatva. A felvétel során semmilyen más adat nem került rögzítésre, ezek is névtelenül.

nyolcat németként jegyeznek fel. Státusa szerint 13 családfő jobbágy, 21 pedig kisházás volt. A jellemzően földműves népség mellett egy kovácsot, egy szabót, egy csizmadiát és egy susztert írt össze a vármegyei adószedő.

A római katolikusok voltak. A római katolikus plébániát 1738-ban gróf Grassalkovich Antal segítségével szervezték meg.⁶ A Nepomuki Szent János nevére keresztelt plébánia-templomot szintén gróf Grassalkovich Antal építtette az 1700 körül emelt régi templom köveiből 1767–75 között. Oltárképe a védőszentet, Nepomuki Szent Jánost ábrázolja. A másik katolikus templom, amely Szent Borbáláról, a bányászok védőszentjéről kapta a nevét, 1932-ben épült a bányásztelepen.

Grassalkovich 1738 és 1749 között 400 elzászit telepít Csolnokra, a környező településekre, Kesztölcire, Csévre, Drágra, Sárísápra pedig nagy számban szlovákokat hív. A telepítés során Csolnokra is került néhány szlovák család. Ezek a családok nevüket (Szklenár, Klimó, Micsán, Janosek, Sztoján, Janositz, Dlabik) a mai napig megtartva, egy emberöltő alatt elnémetesedtek. A szlovák származás emléke a nevekben megőrződve él tovább, de a ma élő utódok közül mindenki egyértelműen svábnak és sváb anyanyelvűnek tartja magát. 1785–1786-ban érkezett a telepések harmadik hulláma.

Csolnok lakosságának eredete nincs egyértelműen tisztázva. A több földrajzi területről különböző időkben érkezett, különböző nyelvi dialektust beszélő csoportok itt integrálódtak, itt váltak egységes, ugyanazt a tájszólást beszélő „csolnoki” svábbá. Ez az egységesülés tulajdonképpen egy akkulturációs folyamatként fogható fel, amelyben a résztvevők egymáshoz idomultak, átvették egymás szokásait, egymás között házasodtak. A közös katolikus vallás mindenképpen megkönnyíthette és segíthette ezt az alkalmazkodási folyamatot, melynek eredménye egy egységes kultúrájú, ugyanazt a tájszólást beszélő, erős lokális sváb identitású közösség lett.

3. Bányászok, parasztok intraetnikus kapcsolatai

Csolnokon bányászcsaládok hosszú sorát, bányászok több nemzedékét tartotta el a falu alatt talált szén. Apáról fiúra szállt a mesterség. „Nem volt olyan család Csolnokon, amelyik ne adott volna legalább egy bányászt.” A bánya megélhetést, helyben lévő munkalehetőséget jelentett; megmentette a falut a tömeges sorozástól, búvóhelyet adott a háború alatt, és a bánya miatt menekültek meg a svábok a kitelepítéstől. A „földanyácska” hasonlattal élve azt mondhatnánk, Csolnok anyácskáját a bánya jelentette. A bánya és a bányászlet ott van az emlékekben, a dalokban, a versekben. Itt az első szó nem a kitelepítés, hanem a bánya. Bár több mint húsz éve megszűnt, mégis elevenen él – elsősorban azoknak az első generációs férfiaknak az életében, akik ott töltötték egész életüket.

A hagyományos paraszti életforma a 19. század elején alakult át Csolnokon. A dorogi szénmedencében folyó geológiai kutatások során 1781-ben a német Rückschuss fivérek Sárísáp közelében, Anna-völgyben barnaszénen találtak. A bányászat Csolnokon 1810

⁶ Addig Dorogon vezették az anyakönyveket. A második világháború során az anyakönyvek egy része megsemmisült. Mintegy 40 év esett így ki a falu történetéből.

⁷ Hantken Miksa szerint, aki az 1869-ben alapított Magyar Királyi Földrajzi Társaság első igazgatója volt, a dorogi szénmedencében minden egyes katasztrális hold 40 ezer tonna szenet rejt magában. A bányászat gazdaságosságát kezdetben nagymértékben hátráltatta a szén dolomitba és mészkőbe ágyazottsága, a bányajogok rendezetlensége, az utak és a vasút hiánya, valamint a bányászat miatt létrejövő karsztvízbetörések állandó veszélye, ami miatt az elhagyott tárnákat homokkal kellett feltölteni.

körül indult meg.⁷ Kiderült, hogy az egész falu alatt szénmezők húzódnak. A csolnokiak először csak a szén szállításában, a föld feletti munkában vettek részt, a későbbiekben a külföldről, a környékről, közelebbi és távolabbi településekről érkezett bányászok mellett a föld alatti munkába is bekapcsolódtak.

A bányavállalathoz tartozó tárnák közül a Csolnok alatt működők bizonyultak a leggazdaságosabbnak. Csak a falu területén 12 aknán keresztül lehetett leszállni a mélybe. „Az egész falu alatt szén van. Ha nem lenne itt a falu, külszíni is lehetne fejteni. Volt olyan, hogy a robbantástól megrepedt a templom fala, meg kellett erősíteni. A házakban meg hallani lehetett a lenti kopácsolást” – mesélték sokan.

Néhány nagyobb parasztgazdát leszámítva, gyakorlatilag az egész falu a bányából élt. A parasztok zöme kezén amúgy is kevés föld volt, a kisházások számára pedig létfenntartási gondjaik orvoslására egyenesen megoldást jelentett a bánya megnyitása. Parasztból bányásszá váltak; a legtöbb csolnoki parasztból vájár lett, de mivel a fejtés mellett számos más iparosra is szükség volt, asztalosok, lakatosok, ácsok, villanyszerelők, kovácsok is kaptak a bányánál. De voltak a csolnokiak között aknászok, robbantók, vágatvezetők, frontmesterek is.

A bánya vonzotta a munkaerőt, a népességszám a szénbányászat fellendülésének idején jelentősen gyarapodott. A bányanyitás hírére magyarok, németek, szlovákok, krajinaiak⁸ egyaránt érkeztek a településre. 1905-ben megnyitották az Augusztá-aknát, 1910-ben a Teréz-, majd a Reimann-aknát. 1918-ban elkészült az alagút Dorogig, és elindult a földalatti kisvasút, amivel nemcsak a szenet, de az embereket is szállították.

A bányászat mellett a csolnokiak továbbra is művelték a szőlőt, és a mai napig minden évben elkészítik a maguk borát. „Nappal föld, éjjel bánya” – mondják. A mezőgazdasági munka dandárját azonban a bányászfeleségek végezték; művelték a kertet, a szőlőt, a félholdnyi krumpli- vagy kukoricaföldet, mert a bányászoknak több nem nagyon volt, dolgoztak a bérelt földön. Emellett napszámba jártak a gazdag nagyparasztokhoz. A férfiak mellett sok asszony is dolgozott a csillék mellett. Az apák mellett fiaik is leszálltak a tárnákba.

A csolnokiak emlékeznek rá, hogy a bányában volt szakszervezet, sztrájkot is szerveztek, mert a napi 12 óra föld alatti munka mellett vasárnap is dolgozniuk kellett. Agitáltak a szociáldemokraták, és egyszer egy gyűlést megleptek a csendőrök, jól elverték a résztvevőket, de nagy munkásmozgalmi akciókat nem tartanak számon. A *Bergarbeiter Verein* által kiadott német nyelvű újságot sokan járatták, de bányászat ide vagy oda, a csolnoki svábok nem vettek részt az alakuló munkásmozgásban. 1922-ben és 1926-ban ugyan Peyert választják a Parlamentbe, de a politika helyett sokkal inkább érdekelte őket a mindennapi megélhetés gondja. A jól ismert sváb munkatempó és szorgalom a bányában sem lanyhult. Hiába próbálkozott a világválság után a Független Kisgazdapárt Csolnokon, egyetlen középparasztot tudott csak meggyőzni.

Az 1927-es nagy vízbetörés után a Reimann-aknát is bezárták. A gazdasági világválság után a harmincas években a bányászok között elvándorlás kezdődött meg francia, német és belga bányák felé. A harmincas évektől kezdődően a németeket a bánya tulajdonosa⁹ névmagyarosításra szólította fel. „Azt mondták, az itt Nagy-Magyarország, ahol csak magyarok élnek.” Azzal fenyegették a németeket, hogy elvesztik munkahelyüket, ezért tömegesen változtatták meg nevüket. A ma élő első és második generáció tagjai haraggal

⁸ A krajinaiakat, *oberkrénitzereknek* nevezték.

⁹ A Salgótarjáni Szénbánya RT. a Tanácsköztársaság bukása után vette át a bányát.

emlékeznek vissza a névmagyarosítási kényszerre. A parasztek nem magyarosítottak, mert nem függtek senkitől. Így születtek a telefonkönyvben ma olvasható magyar Parti, Tarkövi, Marosvári, Sajtosi, Honosi, Húsvéti, Hercegfalvi, Havasi, Halas, Kalocsa, Selmeci, Bérces, Kerti, Mezősi, Mártai, Mécsei, Mosolygó, Vájó, Barlangi stb. műnevek. Ezért van tele a telefonkönyv magyar nevekkal.¹⁰

Csolnok felekezetiileg homogén falu volt, etnikailag azonban németekre, szlovákokra és magyarokra oszlott. „Zsidó a faluban csak egy volt, a pék, de az is beházasodott a svábok közé.” A bánya sok embert ideszívott, de bárhonnan, bármennyien jöttek, a döntő többség a sváb népesség maradt. Egy helyi lakos szerint „hozzánk asszimilálódtak.” A század elején bányászok mellett földművesek, mezőgazdasági cselédek is bevándoroltak Csolnokra, és számos szolgáltató kisiparos is megtelepedett a faluban. Érkezett köztük mészáros, borbély, cipész, csizmadia, szatócs, bognár, asztalos, szabó, kereskedő, kőműves útkaparó, órák.¹¹ A legtöbb bevándorló egyedülálló német, majd szlovák férfi, akik majd itt alapítottak családot, és váltak csolnokivá.

„A leggazdagabb parasztcsaládok kezén 30–50 hold volt, a középparasztek 15–25 hold felett rendelkeztek. Az átlagnak azonban maximum 12 holdja lehetett. Két tehénnel, 3 disznóval, szőlővel és egy présházzal már ez is mutatott valamit. Ahol azonban több fiú volt, egynek már a bányába kellett menni.” A bányászok közül sokan jártak napszámba a parasztekhez, mentek „harmadost kapálni”, a lányokat meg szolgáltni küldték; 12–14 évesen már mentek Rákospalotára.

A parasztek a lakosság egyharmadát tették ki, kétharmaduk bányász volt, vagy a bányánál dolgozó iparos. Az iparosok között találunk helyi kisiparosokat is. A három réteg nem csupán megélhetési forrásai, de lakóhelye, öltözködése, a szórakozás színtere szerint is elkülönült egymástól. Negyedik réteggé foghatjuk fel a falu értelmiségét, a falu vezetőségét, a papot, a tanárokat, az orvost, a postamestert, bányamérnököt. Ennek a csoportnak a tagjai falun kívülről érkeztek, magyarok, németek egyaránt voltak közöttük.

A parasztek a mai Petőfi Sándor utcán laktak, ez volt a Bauergasse, a leghosszabb utca Csolnokon. A József-telepen vagy a Rákóczi-telepen csak bányászok laktak. Parasztek, bányászok között rendszereztek voltak a csúfolódások. A bányászok kecskét tartottak, az állatot a parasztek csúfondárosan bányásztehennek nevezték. Az öregek arra is emlékeznek, hogy a kocsmákban komolyabb összetűzésekre is sor került. Háború előtt szóba sem jöhetett az, hogy egy parasztlány például bányászfiúhoz menjen férjhez. Egy bányász családból származó asszony mesélte: „Egy parasztfiú akart nekem udvarolni. Az anyja azt üzent nekem, hogy ha egy *lange ackert* örökölnék, akkor elvehetne a fia.” Eltérteik ellenére egymásra voltak utalva. Ha a bányászok szemet kaptak járandóságba a bányától, azt a parasztekkel fuvaroztatták haza. Az árát ledolgozták, például kapáltak, mert készpénzzel fizetni nem tudtak. Előfordult, hogy a parasztek adtak a földjükből a bányászoknak használatra. A bérleti díjat is munkával egyenlítették ki.

Elkülönült egymástól falu és a bányászkolónia is. A kolónia eredetileg két részből állt: az Auguszta-telepet 1907–1912 között, a Reimann-telepet pedig 1922–1923 között épí-

¹⁰ Az első névmagyarosítás nyomaira az 1898-as születési anyakönyvben bukkantam, Binderről Bátira változtatta nevét egy csolnoki. A kényszermagyarosítás idejéig szinte évente lehet találkozni egy-egy magyarosítóval.

¹¹ A kibocsátó települések mind a környékben vannak: Dorog, Dág, Tarján, Bata, Epöl, Zsámbék, Nyerges, Esztergom, Üröm, Piliscsaba, Sárísáp, Perbál, Leányvár, Pilisborosjenő.

tették fel. „Ezek nyolc- meg négylakásos bérházak voltak, minden lakásban egy szoba, konyha, spájz. Komfort semmi. A lakásokhoz egy kis kert is tartozott. A telepen nem csak magyarok laktak. Svábok is mentek ki, mert ott olcsó volt a lakás. A telepi magyarok sváb lányokat vettek el, így is kerültek svábok a telepre, hiába, az összeházasodás a telepiek és a falubeliek között elkerülhetetlen volt, akárhogy tiltották is. A falubeli svábok le is nézték a telepi svábokat.”

Csolnokról került katona a magyar hadseregbe, a Wehrmachtba és az SS-be is, de a bányája miatt a legtöbben mentességet kaptak a katonaság alól. „Nem akartunk mi menni, de besoroztak. Én leginkább a Hunyadi-páncélosokhoz szerettem volna menni. Talán, mert mi nem olyan németek vagyunk. Magyar németek. Vagy magyar érzelmű németek? De senki nem kérdezte, hova akarsz menni. Amikor háború után hazajöttem, azt mondták, ha lemegyek csillézni a bányába, akkor nem lesz belőle bajom. Mintha én akartam volna Wehrmacht-katona lenni!” Körülbelül 18–20 fő önként ment az SS-be. A Volksbundnak a visszaemlékezések szerint sok tagja volt, de a szervezet állítólag a parasztek között volt inkább népszerű.

A vizsgált időszakban Csolnokon nem találunk asszimilációs tendenciákat. A faluközösség minden belső ellentéte mellett zárt maradt. A hat elemin túl a gyerekeket nem tanították, mert szükség volt rájuk a gazdaságban, vagy apáikat követve a bányához mentek dolgozni. A névmagyarosítást nem a továbbtanulási vágy indukálta, hanem egy még erősebb érzés, a munkalehetőség elvesztésétől való félelem. Azokkal a magyarokkal, akikkel a csolnoki svábok találkoztak, nem mutattak számukra olyan viselkedési és életmódmintákat, ami a hozzájuk való asszimilációra ösztönzött volna bárkit is.

Az asszimilálás egyik eszköze a kötelező leveleoktatás volt, amit Könözi és Garamszegi tanítók hoztak létre az 1920-as évek végén. Itt a fiúkat magyarul tanították. Hogy ennek tudható-e be, vagy másnak, de a csolnoki fiatalok inkább a magyar hadseregbe kíváncsiak, mint a németbe.

A nyelvi asszimilációról ebben az időszakban nem beszélhetünk. A magyar nyelv zárólag az elemiben használatos nyelv volt, amit sem odahaza, sem a faluban nem használtak. A hatvanas években az akkori idős emberek, ha beszélni beszéltek is magyarul, kijelentésük rossz volt, írni pedig nem tudtak. „Az apám mindig megkérdezte, hogy kell leírni a nevemet? Magyarosított neve volt, még kiejteni is alig tudta.”

4. A háború után a rendszerváltásig

1944 decemberére érkezett el a front Csolnokra, és három hónapig el sem mozdult innen. Hol a németek, hol az oroszok foglalták el a települést. A lakosság a pincékbe menekült, majd a bánya tárnái is megteltek. A háború után a falut teljesen lepusztult, kirabolt állapotban találjuk. A kitelepítést 1945-ben Csolnokon is előkészítették, a németek összecsoomagoltak, és várták, mikor kell menniük. Közben minden nap leszálltak a bányába. De a kitelepítés elmaradt. Valakinek ugyanis eszébe jutott: ha a németeket elviszik, a tárnák munkaerő nélkül maradnak. Csolnokra így mindössze hét felvidéki családot telepítettek Szimórról.

„A háború előtt a parasztek csak a földjükkel voltak elfoglalva, de háború után a parasztagdák családjaiból is egyre többen kerültek a bányába. Rájuk fogták, hogy kulákok, elvették tőlük a vagyont. Amikor jött a téesz, és elvették a még maradt kis földet is, akkor inkább lementek a bányába, minthogy belépjenek a téeszbe.”

Azzal, hogy a parasztek megjelentek a bányában, enyhült, majd teljesen megszűnt a két csoport közötti erős feszültség. „A mi családunk a háború előtt gazdag volt, szóval

elég gazdag ahhoz, hogy a szüleim ne akarjanak a férjemhez adni, aki bányalakatos volt, és csak kevéske földdel rendelkezett. De akkor már több ilyen eset is volt.” Az összeházasodás a valamikori különböző megélhetési forrásokból élő svábok között egyre gyakoribbá vált, azonban az etnikai vegyes házasságok nagyobb számban csak a hetvenes években jelentek meg.

Csolnokot nem érintette ugyan a kitelepítés, de „bünös népségnek” tartották őket. A háború után Csolnok új vezetőket kapott, köztük egyetlen csolnoki sem volt. Tanácselnök, végrehajtó-bizottsági elnök, párttitkár, személyzeti csoportvezető érkezett Esztergomból, Dágról, Sárísápról. A falu új vezetősége, a „kommunisták” pusztá jelenlétüknél fogva fenyegetőleg hatottak a helyi lakosságra. „1950-ben a népszámláláskor senki sem merte bevallani, hogy sváb, pedig mindenki az volt. Nem is tudtak magyarul, ki se tudták rendesen mondani, de olyan nyomás volt itt, hogy mindenki azt mondta: magyar vagyok.”

A bányászat ismételt beindulása további munkaerőt vonzott a környékre és a faluba. Fénykorában 14 ezer ember dolgozott a vállalatnál. A bánya bezárására, folyamatos elbocsátások után, 1979-ben került sor. A bányászat az állandó vízbetörések miatt gazdaságtalanná vált.

Sok embernek adott munkát a tsz, és főleg melléküzemágai. Az Új Élet Mezőgazdasági Termelőszövetkezet központja nem Csolnokon volt, és jóval kevesebb csolnoki férfi volt tsz-tag, mint amennyi a bányánál dolgozott. A szövetkezetben inkább az asszonyok vállaltak munkát.

A falu képe a hatvanas évek elején kezdett megváltozni. Az egyablakos házakból kétablakosak lettek, fürdőszobákat építettek, a *gangot* beüvegezték. Az átöltözési hullám Csolnokon 1963 táján indult meg, amikor a csolnoki asszonyok egyre többet mentek be Dorogra, Esztergomba, Budapestre. A háború után született gyerekeket már nem is öltöztették viseletbe.

A faluban a vegyes házasságok már a hatvanas években megjelentek. Ekkor 125 homogén házasságra 98 vegyes házasság jutott. A homogén magyar házasságok száma 59 volt. 1970–1981 között a vegyes házasságok száma növekszik, míg a homogén sváb házasságok száma stagnál; 125 homogén sváb házasságkötésre már 115 vegyesházasságkötés jut, és 68-ra növekszik a megkötött homogén magyar házasságok száma. 1982–1990 között megfordul a trend, 43 homogén sváb házasság mellett 82 vegyes házasságot kötnek. A homogén magyar házasságok száma 47. Az adatokból az is látszik, hogy csökken az összes megkötött házasság száma. 1990–2000 között 25 a homogén sváb, 45 a vegyes és 28 a homogén magyar házasságok száma. Ebben az évtizedben már megjelennek az olyan vegyes házasságok is, amelyekben, a házasulandók már szintén vegyes házasságból származnak.

A csolnokiak is úgy számolnak, hogy a vegyes házasságból származó gyerekek is svábok, tehát hiába csökken a statisztikai szám, a csoportmeghatározás ezt felülírja. „A gyerekek 80 százaléka sváb gyerek” – mondja egy első generációs férfi. A vegyes házasságból születettek is svábnak tartják magukat. Csolnokon a nyelvi asszimiláció igen későn indult meg, de aztán annál gyorsabban haladt előre. Az első két generáció még rendelkezik sváb anyanyelvi jártassággal. A harmadik generációnál azonban egy hirtelen váltás tapasztalható. Anyanyelvüknek a magyart vallják, és nyelvi jártasságuk nem éri el szüleit. Szüleik felfelé beszélnek svábul, de lefelé magyar a kommunikáció nyelve. A szakirodalom úgy tartja, hogy a nyelvi asszimiláció folyamatában az anyanyelv először a közterekről vonul ki, és húzódik vissza a családi körbe. Csolnokon előbb vonult ki a családból, mint a közterekről, ahol ma is rendszeresen lehet sváb szót hallani.

Az asszimilációt lassította az is, hogy a jelenlegi harmadik generáció mondható az első értelmiségi generációnak. Az első és a második generációból is voltak természetesen felsőfokú tanintézetekben tovább tanulók, de a boom a hetvenes évek végén indult meg.

5. Nemzetiségi megújulás a rendszerváltás után

A falu települési önkormányzata az elmúlt két ciklusban kisebbségi önkormányzattá nyilvánította magát. A nemzetiségi hovatartozást a faluban azonban nem csak a települési önkormányzat átalakulása jelzi. Csolnok különös gondot fordít a nemzetiségi nyelvoktatásra és identitásnevelésre. „Gyermekeink magas színvonalú német oktatásban részesülnek az óvodás-kortól kezdve, kulturális életünk gyökerei ebből is táplálkoznak” – mondja a polgármester. „Oktatásukról óvodánk, általános iskolánk és zeneiskolánk elhivatott, jól képzett pedagógusai gondoskodnak, természetesen nagy hangsúlyt fektetve a német nemzetiségi hagyományokra és a német nyelvre. A nyolcosztályos általános iskola igazgatója Tafferner József. Az országban elsőként az ő vezetésével jött létre német nemzetiségi zeneiskola.” A zeneiskola klarinét, mélyréz, zongora, fuvola, harmonika, ütő, jazzbalett és népi tánc tanszakokon 90 gyereket oktat.

Csolnokon két óvoda működik. A gyermekek jelentős része már vegyes házasságokból született, otthonról nem hozza sem a nyelvet, sem a nemzetiségi kultúrát, ezeket a közoktatási intézményekben sajátítják el. Az általános iskolai oktatás is két helyen folyik; a faluban és a Rákóczi-telepen. Az iskolában hat némettanár heti öt órában tanítja a gyerekeket németre. Tudásukat az iskola német nyelvű színjatszós csoportjában kamatoztathatják. Ezenkívül német szakkört is szerveznek a továbbtanulni vágyók számára. Innen a gyerekek a vörösvári, a csepéli német gimnáziumba vagy Dorogra, Esztergomba mennek tovább tanulni. „Az iskola kéttannyelvű volt. Amikor kijött az a rendelet, hogy csak szakos tanár taníthatja a szaktárgyakat, akkor visszaminősítettük magunkat, mert nem tudtuk megoldani, hogy a földrajzot, matekot, biológiát szakos tanár tanítsa németül. Egyszerűen nem kaptunk ilyen kollégát.” Míg azonban a szocializmus ideje alatt csak német nyelvoktatás folyt, most fontos a hagyományátadás és az identitásnevelés is. „Eljönnek az idős nénik, elmondják a gyerekeknek, hogyan volt régen. Sajnos magyarul. Farsangra sütünk fánkot. Halas néni viseletben jött, a gyerekek megtanulták, hogyan kell a viselet felvenni, hogyan kell kezelni a ruhákat, megtanultak kontyot kötni.”

A statisztikai adatokat vizsgálva azt látjuk, hogy a nemzetiségi kultúrához való kötődés magasabb értéket mutat, mint a nemzetiségi önbevallások aránya, és mint a csoport önképében megjelenő érték. Ez a jelenség úgy értelmezhető, hogy a kulturális hagyományok erősen kötnek, és érzelmi hatások alól nem tudják, és nem is akarják kivonni magukat az érintettek. A 2001-es népszámlálás azt mutatja, hogy a kulturális hagyományokhoz való kötődés, a sváb kultúra iránt érzett vonzalom fontosabb lehet az emberek életében, mint a származás vagy az anyanyelv.

Kulturális élet szervezését a Kossuth Lajos Művelődési Ház igazgatója végzi. Az egyházi ünnepek és a búcsú megtartása (május 18–19.) mellett rendszeresen tartanak a falunappal egybekötött bált, ahol fellépnek a kultúracsoporthoz. Májusban a hagyományokat követve májusfát állítanak. Augusztus 19-én utcából van, megünneplik a bányászathoz kötődő ünnepeket, megemlékezést tartanak az ötvenes évek kényszermunkáboráról. Ha nem is minden évben, de szerveznek szüreti felvonulást és bált, Erzsébet- és Katalin-napi bált, karácsonyi hangversenyt, közös szilvesztert. December 4-én, Borbála napján emléktáblát koszorúznak. A falunappal egybekötve a nyugdíjasklub kiállításokat rendez, ahol bemutatják a népviseletüket. Gyakoriak a kórus- és táncalálko-

zók, amikor más települések csoportjait látják vendégül, vagy utaznak a kultúrcsoportok más településekre.

A Művelődési házban működnek a Német Nemzetiségi Kulturális Egyesület csoportjai: a fúvószenekar, a vegyes kórus és az ifjúsági tánc csoport. Itt próbál a zeneiskola jazz-ballett csoportja és tartja összejöveteleit az 1996-ban alakult Nyugdijas Klub, a Cukorbeteg Klub, valamint a Baba-Mama-Klub.

Az országos híró Csolnoki Bányász Fúvószenekar létrejöttét 1860-ra teszik. 1958-ban a bányász-zenekar tagjai között csupán két magyar nevet találunk, Fódi János vezetése alatt, aki 1961 óta vezeti a zenekart, számos kiváló eredményt ért el. A zenekarban a csolnokiak mellett más környékbeli településekről is átjárnak zenélni a fiatalok. A fúvószenekar tagjaiból alakult a Krigli Band. A sváb zene mellett azonban a Krigli Band is mindenféle zenét játszik; a *Schneider Fáni azt mondta*, és a *Sej, haj, Rozika* mellett a rock-zene is helyet kap a műsorukban, „ez a közönség óhaja, amit ki kell elégíteni”.

A Német Nemzetiségi Vegyes Kórus 1951-ben alakult. A csoport többszöri megszakítással működött, majd legutóbb 1986-ban alakult újjá. Elsősorban helyben gyűjtött német népdalokat adnak elő. Sajnos a kórus tagjai zömében 60 év felett vannak, és egészségi okokból egyre-másra esnek ki tagjaik. Az utánpótlás kérdése azonban nincs megoldva. Az általános iskolákban van ugyan énekkar, de a gyerekek, akik otthon már nem tanultak meg svábul, magyarul ejtik ki a szavakat. A nagy kórusban a régiek közül 58 éves a legfiatalabb. „Meg fog halni minden, ha mi kihalunk” – mondják.

A Vegyes Kórus mellett meg kell említenünk még a Templomi kórust és az egyre szebb eredményeket elérő Wagenhoffer-kórust. Az általános iskolában karácsonykor a gyerekek koncertet adnak, németül. Szenteste pedig betlehemes játékot adnak elő a templomban, a Wagenhoffer-kórus pedig az éjféltől mise előtt német énekeket énekel.

A Német Nemzetiségi Ifjúsági Tánc csoport 1990-ben alakult néhány lelkes fiatal kezdeményezésére. Céljuk az 1951-ben elkezdett, majd megszakadt hagyomány újraélesztése és továbbvitele volt. Repertoárjukban főként helyi gyűjtésű táncok és motívumok szerepelnek, de falvak táncait és koreografált táncokat is szívesen előadnak. 1999-ben a német nemzetiségi tánc csoportok országos fesztiválján bronz diplomát kaptak. A tánc csoport tagjai között szári, sárisápi, vörösvári, leányvári, esztergomi, sőt budapesti fiatalok is táncolnak. Mint megtudtam, vannak köztük „echte magyarok is”.

Az ifjúsági tánc kar mellett két gyermektánc csoport is van. Szükséges az utánpótlás, mert a tánc karban nagy a fluktuáció. „Mi is kiöregszünk, férjhez megyünk, jön a gyerek, és már nincs idő próbákra járni.”

Klinger József, helyi lakost mindenki úgy emlegeti: Mundartautor. Józsi bácsi jelene teket ír, amiket nyugdíjasklubbeli társaival adnak elő. A nyugdíjasklub tagjai évente kiállítás rendeznek népi kézimunkáikból, ahol a legnagyobb sikere a viseletbe öltöztetett bábknak van.

A telepi Bányász Művelődési Házban működik a Bányász Klub és a Bányatörténeti Múzeum. Szeptember elején a klub és a Bányász szakszervezeti szövetség Csolnoki Nyugdijas Alapszervezete bányásznap rendezvényt tart.

„Azért nagyon sok minden kihalt. Nincs már újévi köszöntő, nincs legényavatás, a locsolkodás megszűnt, nincsenek bálók. Disznóölés is alig van már. Megmaradt az úrnapi körmenet, de már csak a templomot járjuk körül, és megmaradt a zarándoklat. Igaz, busszal megyünk a nyugdíjasklubbal, de mehetünk. Van még búcsú, és egyszer-egyszer szüreti felvonulás is szervez a falu.” „A kultúránk hanyatlása a televízióval kezdődött. Nagyon sok mindent elfelejtettünk, és most próbáljuk visszahozni.”

6. Származás, csoporttagság és nyelvhasználat – összefoglaló gondolatok

A számos helyről és különböző időkben érkező csolnoki németek nem lehetnek tehát egészen biztosak, hogy honnan is származnak őseik. A „valahonnan” Elzászból, Bajorországból, Rajna vidékéről, Frankhonból bizonytalan határozója számukra sem nyújt biztos kapaszkodókat. Ha ehhez a házasságkötés miatti, illetve a bányá miatti belső migrálókat, a szlovák telepeseket, valamint az osztrák, német területekről a 19. században érkező bányamunkásokat is hozzávesszük, elmondhatjuk, hogy igen tarka egyvelegből alakult ki a település mai német népeisége.

A falu lakói magyarul és németül s eleinte szlovákul is beszéltek. A különböző kultúrájú közösségek között a katolikus hit volt a falu összetartó ereje. Az egyház őrizte a telepések nyelvét, a káplánnak a magyar mellett németül is kellett tudnia.

Manherz szerint a csolnoki *Mundart* az első, illetve a második hullámmal betelepülők rajnai-frank, majd a harmadik hullámban érkezők bajor nyelvi szókincséből alakult ki.¹² A nyelvészek a második hullámban Elzászból érkezők nyelvjárásának nyomait nem fedték fel a kialakult *Mundart* szókészletében. Annak ellenére, hogy a tömeges elzászi származást ma már nehéz bizonyítani, mivel az egyetlen nyelvemléket a Quintz család-név jelenti, a helybéliek ragaszkodnak az elzászi eredethez. Talán azért, mert viszonylag könnyen behatárolható kisebb területet jelent. És mint tudjuk, az eredet, a származási hely, a kiindulási pont nagyon fontos az ember személyes identitásának kialakulásában.

Bizonyos szokások, mint pl. a húsvéti kerepelés, valamint a kereplő formája és elkészítésének módja viszont felső-bajor eredetet mutat. Az eredetüket keresők nem kapnak segítséget a fennmaradt földrajzi nevekől sem, mert ezeket igen gyakran felváltva a magyarral használták, vagy a magyar nevet a *Mundart* kiejtése szerint mondták ki, vagyis „elsvábosították”.¹³

Mindenestre a csolnokiak nagyon büszkék anyanyelvükre. Fekete (1988: 26) azt írja, hogy a csolnokiak soha nem érezték azt, hogy anyanyelvük az írott nyelvtől túlságosan eltért volna. Sőt. Büszkék voltak arra, hogy „írás szerint” is megértik egymást. Több felnőtt beszámolt arról, hogy Németországban járva anyanyelvüket beszélve a németek hitetlenkedve csóválták a fejüket, és nem hitték el, hogy ők Magyarországról érkeztek. „Cottbusban történt velünk. Egy boltban megkérdezték, honnan jöttünk. Magyarországról. De hogyhogy ilyen jól beszélünk németül? Hát, mert mi ungarndájcsok vagyunk. Ungarndájcsok, az meg mi? Az nem lehet, hogy mi nem igazi németek vagyunk. A pasas kijött, és megnézte a kocsink rendszámát. Mondom, ungarndájcs, német, aki Magyarországon él. A rendszám után mi neki magyarok voltunk, és az istennek se értette a helyzetet. Ezek nem is tudtak arról, hogy mi itt vagyunk.”

„Itt az én generációból mindenki németül szólalt meg először. Aki járt óvodába, már ott megtanult magyarul, de otthon a nagyszülőkkel, sőt még a szüleinkkel is mi csak svá-

¹² Manherz ezt a dialektust nyelvszigetinek nevezi. A nyelvszigeti dialektusok a regionális kiegyenlítődésem átment dialektusok „szélein” helyezkednek el. (1983. Die Ungarn-Deutschen und ihre Wissenschaft. Budapest: TIT. 9.). Ide sorolja a kizárólag Zebegegyben, Dunabogdányban, Kismaroson, Nagymaroson és Csolnokon beszélt, a rajnai frank és dunai bajor nyelvjárások keveredéséből csak a település szintjén kiegyenlítődtött dialektust is, amely szókincsbeli sajátosságokban és szókezdő mássalhangzók torlódásában tér el a többi dialektustól.

¹³ Vö. Fekete 1977: 29.

bul beszélünk. Hallo, itthon is inkább svábolunk” – mondja egyik interjúalanyom. „Amíg meg nem születtek az unokák, mi csak svábul beszélünk itthon. De a gyerekeket ez már nem érdekli. Észre sem vettük, és magyarul beszélünk. A fiatalok nehezen értenek, aki tanul, az németül tanul, nem svábul. Én az utcán mindenkivel svábul beszélek, ha találkozom a barátnőimmel, nem is tudok velük másként beszélni, csak mint gyerekkorunkban” – meséli egy első generációs asszony. „A mi szüleink, nagyszüleink nem tudtak se magyarul, se németül, Csak ezt az itteni csolnokit beszéltek. A háború után az élet, meg az iskola rátanított a magyarra.” „A 18 évesek nem akarnak svábul tudni. Azt mondja az unokám: mama, beszélj rendesen.” „A mi húszéveseink tudnak, értenek svábul, de nem akarnak beszélni. Mínek? Fölösleges, azt mondják.” Ennek ellenére svábnak tartják magukat, nagyon öntudatosak, de anyanyelvük minden kétséget kizáróan a magyar. „Mi a gyerekeinket úgy neveltük, hogy svábok vagyunk. Énekeltünk, táncoltunk otthon. Ők még így érznek, de az unokák már lemondanának a svábságról!”

A származási hely földrajzi bizonytalansága a csolnokiak esetében nem jelent identitásproblémát. Több okból nem. Akárhonnan is érkeztek, ezen a településen váltak egységgé, svábbá, közös anyanyelvűvé, és a csoporttagság, a csoport iránt érzett feltétlen lojalitás erős kötőszálai máig hatnak mind a három vizsgált generációban. Ezt erősíti a megkésett nyelvi asszimiláció. Az első és a második generációban utcán és az otthonokban még mindig napi szinten használják a dialektust, amit az első generáció teljes egészében anyanyelvének is tart. Ha feltételezzük, hogy az a 31 százalék, amely magát svábnak vallotta, lefedi azt a 25 százalékot, amely anyanyelvét baráti, rokoni körben rendszeresen használja, akkor elmondhatjuk, hogy a magát németnek valló lakosság 83 százaléka használja is anyanyelvét! A harmadik generáció anyanyelvének a magyart vallja, de ez nem jelenti azt, hogy ne használják a svábot. „Nyelviileg persze, már asszimiláltak vagyunk, és már legfeljebb a nagyszüleinkkel beszélünk svábul, erősen kötődünk a falu népi kultúrájához, zenéjéhez, táncaihoz.” „Alig várom már a pénteket, hogy hazajöhessenek, és mehessek táncpróbára.”

A haza az itt élők számára is Magyarország, ezen belül is Csolnok. A kórus tagjai magyar dalokat is énekelnek; nemcsak fenn a színpadon, hanem maguknak is, borozgatás közben. Többször láttam, hogy éneklés közben kicsordult a könnyük. A haza érzése Magyarországhoz köti őket, annak ellenére, hogy állításuk szerint soha nem mondanák magukat magyarnak. „Akárhogy is, Németországban én idegen vagyok, itt viszont itthon vagyok.” „A kultúránk német, a származásunk is, de ez a hazánk, itt kell boldogulni. Én csak itt érzem jól magam.” „Nekem Csolnok a hazám, el nem költöznék innen semmi pénzért. De mivel Csolnok Magyarországon van, ha így vesszük, mi is ehhez az országhoz, ehhez a nemzethez tartozunk. Nagyon szeretem például a magyar vicceket. A nagybátyámnak, aki disszidált, mert nagyon német akart lenni, mindig olyan honvágya volt, hogy szinte belebetegedett.” „Büszke vagyok arra, hogy mennyi világhíres magyar ember van. Úgy érzem, ami magyar, az az anyém, a miénk is.”

Az asszimilációs nyomás alól Csolnok lakossága sem tudja kivonni magát. Az leginkább a nyelvhasználati szokások átalakulásában, a vegyes házasságokban és a strukturális asszimilációban jelentkeznek. Svábnak lenni ma Csolnokon azt jelenti, hogy büszkének a származásukra, fennmaradt kultúrájukra, és aki tud, az igyekszik használni is a sváb dialektust. Ápolják kultúrájukat, és igyekeznek átadni az utódoknak. A jövő dönti majd el, hogy ez mennyire fog sikerülni.